Tagadás és expletív tagadás Pázmány Péter műveiben

Gugán Katalin

Pázmány Péter írásaiban éppúgy megfigyelhető a tagadás kétféle változatának (igemódosító – tagadószó – ige vs. tagadószó – ige – igemódosító) versengése, mint az eddig vizsgált középmagyar kori szövegekben (Történeti magánéleti korpusz [Dömötör et al. 2017], Vizsolyi Biblia, Károlyi Gáspár *Két könyv […]* c. műve), azaz egyaránt előfordulnak bennük megszakított (1) és fordított szórendű (2) tagadó mondatok.

(1) És rövid szóval: soha senki Luther előtt ily nyilván *meg nem vallotta,* hogy az ördögtűl vötte volna az ő hitit és vallását.[1]

(2) *Nem írom* itt *fel* mindazokat; tekintsd meg Aranyszájú Szent Jánost.

Szembeötlő ugyanakkor, hogy Pázmány nyelvhasználata (is) némiképp eltér a többi vizsgált forrástól: míg a Történeti magánéleti korpusz eddig feldolgozott részében az igekötőt tartalmazó tagadó mondatok 12,7%-a volt fordított szórendű, Pázmánynál mindössze 2,8% ennek a mintának a részesedése (N=178).[2] Ez az adat feltehetően azt támasztja alá, hogy a tagadás kétféle változata közötti választást részben stilisztikai, részben pragmatikai tényezők irányították, és ez magyarázhatja, hogy az összehasonlított kétféle regiszter különbözik egymástól. A TMK az informális nyelvhasználatot leginkább megközelítő szövegtípusokból áll, s ez a regiszter meglehetősen homogén, a kétféle tagadás igen hasonló arányokban jelenik meg benne, se nyelvjárási, se szociolingvisztikai különbségek nem mutatkoznak. Ezzel szemben a formális, irodalmi igényű regiszterben egyelőre jelentősnek tűnnek az egyes alkotók közötti egyéni különbségek: Károlyi Gáspárnál lényegesen nagyobb arányban szerepelt a fordított szórendű tagadás, a Vizsolyi Biblia egyes újszövetségi szakaszainak igekötőt is tartalmazó tagadó mondataiban 46,6%, a Két könyvben 36,6% ennek előfordulása – szemben a Pázmánynál található 2,8%-kal. Az ugyanakkor egyező tulajdonsága a vizsgált szövegeknek, hogy a grammatikai tényezők, például az igemódosító típusa azonos irányban módosítja a használati arányokat. Azokban a tagadó mondatokban például, amelyekben az igemódosító nem igekötő, hanem a névszói-igei állítmány névszói része, jóval magasabb a fordított szórend aránya Pázmánynál éppúgy (41,2%, N=51), mint a többi középmagyar forrásban.

Figyelemre méltó emellett az expletív tagadás megjelenési módja Pázmánynál, ez ugyanis szintén mutat egyéni vonásokat. Az expletív tagadás felbukkanása részben bizonyos kötőszavakkal bevezetett tagmondatokban várható (elsősorban a *míg* és a hasonló funkciójú kötőszavak esetében). Itt ugyanaz a váltakozás figyelhető meg, mint a TMK szövegeiben, azaz a tagadószó opcionális a mellékmondatban, de amikor megjelenik, a tagadás csak megszakított szórendű lehet.

(3) Az úrvacsorának szolgáltatása mindaddig tart az eklézsiában, *míg el nem jő* Krisztus,

(4) Az is Szent Pál szava, hogy mindaddig marad az úrvacsora osztogatása az eklézsiában, *míg eljő* Krisztus az ítéletre.

A másik tipikus környezet, ahol az expletív tagadás megjelenhet, bizonyos speciális jelentésű főmondati állítmányok mellékmondati vonzata, ilyen állítmányok lehetnek a *tagad,* a *tilt,* a

[1] Ha nem hivatkozom az adott idézet forrására, akkor az Pázmány Péternek a Magyar elektronikus könyvtárban fellelhető munkáiból származik (https://mek.oszk.hu/06700/06793/06793.htm#75). A TMK-ból származó példák esetében a normalizált szövegváltozatot idézem.

[2] A vizsgálat az összes MEK-ben szereplő Pázmány-szöveget feldolgozza majd, a fenti adatszám azonban egy kisebb alkorpuszra vonatkozik, mely a majdani teljes korpusznak a harmada.

fél.[3] A TMK-ban mindegyik előfordul (és nem is ritkán) expletív tagadást tartalmazó mellékmondattal:
(5) Vörös Péter mondta, hogy vasvilla is volt a szekéren, azt is állítsák elő, a fatens férje pedig *tagadta, hogy nem volt villa rajta.* (Bosz. 285., 1742)
(6) én *tiltottam, hogy meg ne egye* (Bosz. 41., 1724)
(7) Én annak nem örülök, mert ha Istent a dologért elhagyjuk, *felő, az Isten is el ne hagyjon.* (Bark. 5., 1698)
Mivel a *fél* ritkábban fordul elő *hogy*-kötőszós mellékmondattal, itt kevésbé beszédes adat, hogy ezeknek az esetében Pázmánynál is jellemző az expletív tagadás a mellékmondatban (8). A *tagad* és a *tilt* azonban gyakoribb, és a két ige nagyon különbözően viselkedik a vizsgált szempontból: míg az előbbi mellékmondatában szinte sosincs expletív tagadás (9), a *tilt* esetében ez a tipikus megoldás (10).
(8) Mert *félt attúl, hogy bolonddá ne légyen;*
(9) Azért ha ki *tagadja, hogy az Credót az apostolok szerzették,* amint tagadták Brentius, Artopaeus és egyebek, azok ellen Calvinus semmit nem perlekedik.
(10) Tudván a nagy Isten, hogy a kisded vétkek nagy bűnökre vonszanak; miképpen Ádámot nemcsak *attúl tiltá, hogy a tudomány-fának gyümölcséből ne egyék*, hanem (ha Éva anyánk nem hazudott) *attúl is, hogy azt ne illesse.*

Az expletív tagadás szemantikai motivációjáról többféle magyarázat olvasható a vonatkozó szakirodalomban, és az is vita tárgya, hogy a jelenség maga kaphat-e egy átfogó, minden megjelenésére érvényes magyarázatot (l. pl. Zovko Dinković–Ilc 2017, Delfitto et al. 2019). Vizsgálatom annyira nem átfogó jellegű, hogy ebben a kérdésben állást foglaljon (bár kitér majd néhány magyarázatra), mindenesetre figyelemre méltó ezen a területen is a középmagyarban megfigyelhető jelentős egyéni variáció.

Hivatkozások

Delfitto, Denis–Chiara Melloni–M.Vender 2019. The (en)rich(ed) meaning of expletive negation. Evolutionary Linguistic Theory 1:1, 57–89.
Dömötör Adrienne–Gugán Katalin–Novák Attila–Varga Mónika 2017. Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. NyK 113: 85–110.
Jin, Yanwei–Koenig, Jean-Pierre 2017. A Cross-linguistic study of expletive negation. http://www.cssp.cnrs.fr/cssp2017/abstracts/Jin-Koenig.pdf
Zovko Dinković, Irena–Gašper Ilc 2017. Pleonastic negation from a cross-linguistic perspective. Jezikoslovlje 18: 159–180.

[3] Egy összehasonlító vizsgálaton alapuló, bővebb lista a potenciálisan expletív tagadással járó elemekről Jin–Koenig 2017-es kéziratában szerepel, de ezek közül elég sok nem adatolható a vizsgált forrásokban.